

# Greguss Mihály Nyiry István álomfilozófiájával kapcsolatos bírálata a 19. századi álomfelfogások kontextusában<sup>1</sup>

---

DEZSŐ GURKA

Critique of Mihály Greguss on István Nyiry's Dream Philosophy in the Context of 19th Century Dream Perceptions

Indexing Terms: oneirology, romantic natural philosophy, criticism, empiricism

---

A 18–19. század fordulóján számos olyan, főként a medicinához kötődő irányzat alakult ki, amely az álommal vagy a módosult tudatállapotokkal foglalkozott, s közülük legnépszerűbbekké a mesmerizmus és a szomnambulizmus váltak. Ezek a jobbára okkultizmusba hajló mozgalmak másfelől mind a filozófia, mind pedig a diszciplináris határait kialakító lélektan figyelmét ráirányították az alvással és az álommal kapcsolatos jelenségek megismeréselméleti problémáira.

E filozófiai folyamat egyik legfontosabb korai állomását Kant *Egy szellemlátó álmai* (1766) című műve jelenti, amely Emanuel Swedenborg műveit vetette bírálat alá. Mivel e tematika hagyományosan részét képezte a tapasztalat és az emberi értelem átfogó problematikájának, érintőlegesen már számos filozófus foglalkozott vele – Descartes az *Elmélkedések az első filozófiáról* álomargumentuma kapcsán, Locke az arra vonatkozó megjegyzéseiben az *Értekezés az emberi értelemről* második könyv I. fejezetének 11–14. §-ában, illetve Diderot a *D'Alembert álma* racionalista álominterpretációjában –, centrális kérdéssé viszont csak a korabeli szaktudományos tapasztalatokkal is operáló romantikus természetfilozófia számára vált.

Az álommal kapcsolatosan felmerülő filozófiai kérdésekre Schelling *Clara. Beszélgetések a természet és a szellemvilág összefüggéséről* című írásában tért ki leg részletesebben, de jénai korszakában foglalkozott az alvajárás, a szomnambulizmus jelenségeivel is (Zovko 1996, 96–97. p.), s e jelenségek feltűnnek a Hegellel folytatott

---

1 Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé. A Nyiry Istvánnal kapcsolatos fejezet egy korábbi cikkem (Gurka 2018a, 224–233. p.) átdolgozott változata.

levelezésében is (Nyizsnyánszki–Fehér M. 1988, 163. p.).<sup>2</sup> A konkrét diszciplináris vonatkozások először Carl Gustav Carus schellingi alapokra épülő s a tudattalan (Unbewußt) kifejezést elsőként bevezető lélektani munkái nyomán kerültek a filozófiai megközelítések homlokterébe (Gurka 2016, 91. p.). Gotthilf Heinrich Schubert, a megmagyarázhatatlan lelki működéseket elsőként tematizáló romantikus természetfilozófia egyik jeles képviselője 1808-ban a „lélek éjszakai oldala” címszó alatt foglalta össze ezeket a jelenségeket, Henrik Steffens pedig egy 1819-ban megjelent művében az alvás fázisát a tudat által nem befolyásolt állapotként írta le (Hinderer 2004, 213–215. p.).

Az álom jelensége a 18. század végére a magyarországi filozófia számára is legitim vizsgálódási területté vált. A hazai álomelméletek nagyrészt még a leibnizi-wolffi filozófia – oktatási tradíciók által biztosított – továbbélésének időszakában keletkeztek. Wolffnál a létezők megismerésének lehetősége egy ontológiailag rögzített, általános érvényű valóságfogalmon alapult, amely a költői képzelet megítélésének is mércéjéül szolgált (Balogh 2017, 6. p.). A magyarországi oneirologia korai műveit – Pálóczi Horváth Ádám, Szerdahely István, Verseggy Ferenc, Teleki József vagy Gaál György esetében – jobbra az esztétikai megközelítésmód jellemezte (Balogh 2017, 5–12. p.). Mivel ezen írások elsődlegesen a lélek perceptív, avagy kreatív természetének kérdésében foglaltak állást, a diskurzus szükségszerűen kapcsolódott össze a művészi alkotás problematikájával. A tartósan fennmaradt wolffiánus tradíció – amelyet ismeretelméleti szempontból az etikai és vallásfilozófiai színezetet öltött Kant-vita sem írt teljesen felül – tehát csupán a nem dualisztikus jellegű megközelítések elterjedése nyomán kezdett háttérbe szorulni. Balogh Piroska a magyar oneirologia elméleti fordulatát az 1820-as évekre teszi, főként a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent írások alapján.

A korabeli filozófiai munkák alapján inkább az a kép bontakozik ki, hogy – a wolffiánus szemlélethez képest végbement göttingeni iniciatívájú hangsúlyváltozások ellenére – a húszas évek hazai álomértelmezéseiben nem történt meg a radikális szemléletváltás, így cezúrát inkább csak a jénai posztkantiánus hatások nyomán kialakuló filozófiai-antropológiai tematizálás kapcsán lehetne vonni. A filozófiai nézőpont primátusát deklaratív módon elsőként Nyiry István vállalta fel *Az álom philosophiája* (1836) című írásában.

A továbbiakban, (1) Nyiry István alapvetően schellingiánus megközelítésének bemutatását követően, (2) Greguss Mihály kéziratban maradt kritikai reflexiójának ismeretelméleti pozícióját vizsgálom, végül (3) Mocsi Mihály és Greguss Ágost cikkei kapcsán próbálom rekonstruálni a magyar filozófia-esztétikai álomértelmezések kontextusait.

2 „Olyan új fölvilágosításokkal szolgáltál a sziderizmusról, amelyek megint kimozdítják azt onnan, ahová kezdetben helyeztem az ingakísérletek nyomán, amelyeket teljesen objektívnak vettem. Hogy most közelebb került vagy teljesen bevonult a pszichikumba, azt főleg Karinak a *Medizinische Annalenben* megjelent csinos értekezésére való hivatkozásodból látom” – írja Hegel Schellingnek Bambergből, 1807. május 1-jén.

## Schelling-adaptáció és eredetiségigény Nyiry István Az álom philosophiája című tanulmányában

Nyiry Istvánt Almási Balogh Páltól kezdődően (Almási Balogh 1835, 123. p.) az egyik legjelentősebb magyar schellingiánusként jellemzi a szakirodalom. A sárospataki professzor munkásságának értékelését jelentősen nehezíti, hogy írásainak csupán egy része volt filozófiai vonatkozású, ugyanakkor viszont szaktudományos jellegű munkáiban is gyakran előfordulnak filozófiai kérdésfelvetések (Mester 2008, 23. p.). Nyiry számára némi külföldi ismertséget filozófiai körökben – paradox módon, ám álomtipológiájának szempontjából nem mellékesen – matematikai munkássága biztosított. *Prima elementa matheseos* (1821) című műve megvolt például Lorenz Oken könyvtárában (Hartung, 1853, 130. p.), aki az általa szerkesztett *Isis* 1832-es évfolyamában ismeretést is közölt róla, amelyben a matematika újszerű filozófiai felfogását emelte ki Nyiry kötetének jellemzőjeként (Oken 1832, 455. p.).<sup>3</sup>

Nyiry 1836-os álomtanulmányának, *Az álom philosophiájának szemléletmódját* is a szintézisre való és a törekvés, az eltérő területek közös alapjának keresése jellemzi. A korban szokásos szembeállítás helyett már a 2. §. közös alapot keres az álom és a gondolkodás jelenségei számára: „Hogy azon szemfényvesztéseket, mellyek a' tapasztalati lélektudományban álomi 's ébreni állapotunkban feltűnnek, valamennyire felvilágosítsuk: multhatatlanul mozgástudományi elveken kell kezdenünk” (Nyiry 1836, 4. p.). A rövid problémafelvetést követő fejezetekben látszólag messziről indulva, vagyis a reinholdi alaptételfilozófia (Elementarphilosophie) által pregnánsan kifejtett megalapozás-probléma exponálásával közelíti meg a tárgyalt jelenséget. A mozgástudományi megközelítésnek korszerűsége abból adódik, hogy nem pusztán a mechanikus szemléletből indul ki, hanem „mechanikai”, „chemiai”, „életműszeres” és „akaratszeri” mozgásszinteket különböztet meg (Nyiry 1836, 4–6. p.).

Az álomfilozófia fundamentuma tehát „az állati mozgás alaptétele” lesz, amelyet Nyiry a későbbiekben Oken (metodikai szempontból kritizált) mozgástana nyomán fejt ki. Mielőtt az állati mozgás alaptételét taglalná, megállapítja, hogy egy „léttudományból minden tudományos öszverakásoknak ki kell fejleni”, s ugyanakkor megadja e kifejlés szintjeit is:

- „1. Az egy létlő ponttól 'a materiális világ előállásáig.
2. Innen a' nehézkedő erő' feltűnéséig.
3. Továbbá a' chemiai menet' elemjéig (chemismus elementaris).
4. Majd fellebb a' világosság feltűnéséig.” (Nyiry 1836, 9. p.)

3 Nyiry matematikai művének külföldi recepcióját paradox módon a matematikatörténeti szakirodalom sem tartja számon, Szénássy Barna könyve például csupán a szaknyelv magyarításának problémája kapcsán emlékezik meg róla. (Szénássy 1970, 206. p.)

Nyiry tanulmánya esetében a koherencia problémáját tehát nem pusztán amiatt kell felvetnünk, hogy az sok, időnként koncepciójában akár ellentétes szerzőre hivatkozik – a schellingi természetfilozófia vonulatához tartozók közül például Okenre és Ørstedre, más vonatkozásban pedig Herbartra, Klugéra és Mesmerre –, hanem annak okán is, hogy a schellingiánusként számontartott magyar szerző magának a filozófusi életműnek is több, tartalmában jelentősen eltérő periódusából is merített.

A magyar filozófus egy helyütt – éppen az Okennel való opponálás kapcsán – használja az „általános azonság” kifejezést, megadva a német eredetit (Identität) is (Nyiry 1836, 12. p.). A szintén hivatkozott „világosság” (Licht) fogalma is jellegzetesen a jénai természetfilozófiai korszak végén, mondhatni válságának következményeként tűnt fel Schellingnél (Gurka 2012, 96–100. p.), azonosságfilozófiájának nyitányaként.

A szóban forgó tényeknek két szempontból is koncepcionális jelentősége van az álom-tanulmány argumentációja szempontjából. Egyrészt magyarázatul szolgál arra, hogy miért lép túl Nyiry a jénai korszakra jellemző schellingi elektromosság-mágnesesség-kemizmus fogalomhármason, s miért próbálkozik azzal, hogy a (filozófusként meglehetősen periférikus szerepű) Johann Friedrich Herbart visszaható erő, illetve eloszlató erő terminusra építse fel az állati mozgás alaptételét, mely fogalompár azután persze vörös fonalként húzódik majd végig a tanulmányon; másrészt arra is, hogy miért nem beazonosítható szöveghelyek, mint inkább gondolati struktúráiban és metodikájában recipiálta Schellinget. A tudomány rendszerként való felfogása egyébként annak – az eredetileg szintén schellingiánus – Carl Christian Krausénak is központi gondolata volt (Krause 1869, 7. p.), akivel Nyiry életének utolsó éveiben levelezést folytatott.

Számos általános schellingi fogalom is megtalálható tehát a tanulmányban, leginkább mégis a fentebb idézett „öszerakások” hierarchiája mint metodika kapcsán kaphatunk választ arra kérdésre, hogy mit is merített lényegi elemként Nyiry e változatos tematikájú filozófiából. A „minden tudományok öszerakása” terminus mögött a schellingi konstrukció-fogalmat – vagyis a triádikus szintenkénti (Potenzen) kiépítését – vélhetjük felismerni, annál is inkább, mert Nyiry konkrétan is említést tesz a filozófus számos művében szereplő szintekről, „rangok”-ként fordítva a Potenzen kifejezésről (Nyiry 1836, 26. p.).<sup>4</sup>

A hierarchikus konstrukciók használata természetesen nem korlátozódik a mozgás-elméleti fejezetekre, azok ugyanis Nyiry álomtipológiáját is áthatják, sőt e szintek leírására sajátos aritmetikai jelöléseket is alkalmaz a szerző. E metodika már önmagában is felidézi a schellingi mintát: a filozófus *A transzcendentális idealizmus rendszerében* az anyag levezetése kapcsán használta az A, B, C betűjeleket, illetve azok kombinációit (Shelling 1984, 164–176. p.).

4 A schellingi fogalom magyarázása máig ható problémája a Schelling-fordítóknak, a latin eredetű szó ugyanis egyszerre hordozza a lehetőség, erő és szint jelentéseket. Boros Gábor átültetése (Vö. Heidegger, 1993) a hatványok kifejezést vezette be, míg a többi interpretáció, jobb híján, a potenciák szóhasználatnál maradt.

Magának a szűkebben vett álomfilozófiai résznek a felvezetéséhez Nyiry előbb az akarati mozgás fogalmát járja körül. Az álomszintek taglalása szempontjából fontos kiindulópont, hogy az „egy eredetű az akarat az értelemmel” (Nyiry 1836, 21. p.), s ebből adódóan fiziológiailag is azonos módon lokalizálható. Nyiry – Lenhossék Mihály és Bugát Pál munkáira hivatkozva (Nyiry 1836, 22. és 24. p.) – a következő fiziológiai objektumokat különbözteti meg, amelyekhez funkciókat is rendel:

agyidegrendszer (a):	akarat
dúcidegrendszer (d):	akaraton, sőt tudaton kívüli
együttérzideg (e):	viszonyokat közvetít

Álomtípológiájának alapját ez az általa a fentiek alapján „aed-rendszer”-nek nevezett konstrukció adja, mielőtt azonban az egyes álomtípusok taglalásának nekifogna, egy olyan kombinatorikus rendszert vázol fel, amely a három fiziológiai objektum minden lehetséges permutációját – Nyiry szóhasználatában ’fogat’-ját – tartalmazza. Ehelyütt korántsem a matematikus Nyiry önkényes felvetéseiről van szó, hanem a schellingi konstrukciófogalom autonóm alkalmazásáról. Schelling értelmezésében ugyanis valaminek az elgondolása – a korrespondenciaelvnek megfelelően – azonos magának a létrehozásnak a mozzanatával. Ebben az értelemben kerülhet sor *A transzcendentális idealizmus rendszerében* az anyag levezetésére (Schelling 1983, 167–175. p.), más vonatkozásban pedig a művészi teremtőerő schellingi felfogása is éppen ezen az elven alapul. Amennyiben tehát Nyiry az összes lehetséges kombinációt megadja, ezek részletes kifejtése során az álom minden egyes fajtáját le tudja írni, az alábbiak szerint:

az agyrendszer uralma

- |        |                  |
|--------|------------------|
| 1. aaa | ébredési állapot |
| 2. eee | fél szenderegés  |
| 3. add | félálom          |

„az akarati agyrendeket elnyomják a többi idegrendek”

- |        |              |
|--------|--------------|
| 4. aee | csendes álom |
| 5. aed | tarka álom   |
| 6. add | nehéz álom   |
| 7. eee | mélyálom     |

„minden agyidegrendszer befolyása nélkül”, „tudatnélküliek”

- |         |   |
|---------|---|
| 8. eed  | álomjárás 1. fogatja, Kluge 4. lépcsője |
| 9. edd  | álomjárás 2. fogatja, Kluge 5. lépcsője |
| 10. ddd | álomjárás 3. fogatja                    |

Nyiry tipológiájának specifikuma, hogy az ébrenléttől, vagyis a gondolkodástól a Mesmer által leírt esetekig, illetve az alvajárásig egyetlen értelmezési mezőben helyezi el

az összes álommal kapcsolatos jelenséget. A sokak által obskúrus színben feltüntetett alvajárási számára arra nézve jelent bizonyítékot, hogy „a mély álomban nem szűnik meg a gondolkodás” (Nyíry 1836, 54. p.). Az álomszintek tipologizálásának szándéka egybeesik Schelling törekvéseivel, aki *Clara, avagy a természet összefüggése a szellemvilággal* (1811) című művében tette fel azt a kérdést – ráadásul a Nyírynél is centrális halálproblematika összefüggésében –, hogy „Nem létezik-e köztes állapot a tisztánlátás és a voltaképpen alvás között? Egy vagy több is?” (Schelling 2012, 68. p.).

A felébredés során – ugyanúgy, mint ahogyan elalváskor is – az álomhierarchia számos stádiumát járjuk be, s ebből adódik, hogy a legmélyebb álomból is megőrződnek emlékképeink, pontosabban apró benyomások. Nyíry az álom és a tudat kapcsolatának taxonómiáját követően egy a pszichológia későbbi történetének szempontjából profetikus megjegyzéssel zárja tanulmányát: „Ugy látszik, hogy nem tudjuk még azon módot, mely által az álomjárás benyomások ébrenkorunkban visszahozattathatnak” (Nyíry 1836, 54. p.).

Nyíry álomkoncepciója tehát nem köthető egyértelműen konkrét schellingi fogalmakhoz, legfeljebb csak abban az értelemben, hogy a tanulmány makrostruktúráit a Schellingnél időről időre új tartalmakkal telítődő természetfilozófiai sémák – így a potenciaszintek, triadikus fogalmi szisztémák, geometriai jelölések – nyomán alakította ki. Éppen Nyíry tanulmányának koncepciózus szerkesztéséből adódik, hogy az – meglévő egyenetlenségei ellenére is – jóval koherensebb, mint a kortárs magyar filozófiai próbálkozások legtöbbje.

## Az ismeretelméleti aspektus előtérbe állítása Greguss Mihály Nyíry-bírálatában

Nyíry álomtanulmányának egyetlen kortársi reflexiója Greguss Mihály *Jegyzetek az álomfilozófiára* című bírálata (Greguss 1837, 1–16. p.). Greguss kritikája annak ellenére is kéziratban maradt, hogy szerzője Toldy Ferencről többször kérte írása *Tudománytárban* történő megjelentetését (Mészáros 2000a, 163. p.).

Greguss tizenhat oldalas kézírata<sup>5</sup> nem reflektál részletekbe menően Nyíry tanulmányának egyes állításaira, csupán azokra az ismeretelméleti problémákra koncentrált, amelyek viszont *Az álom' filozófiájában* kaptak lényegesen kisebb terjedelmet. Mindebből adódóan Greguss írása kevésbé tekinthető hagyományos értelemben vett kritikának, sokkal inkább olyan önálló, elméleti igényű tanulmánynak, amely egy Nyíryétől eltérő filozófiai tradíció aspektusából interpretálja annak ismeretelméleti fel fogását.

5 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött kézirat (jelzete: Egyház és Bölcsélet 4r 95) interneten is hozzáférhető: [http://real-ms.mtak.hu/16046/1/Egyh\\_Bolcs\\_4r\\_95.pdf](http://real-ms.mtak.hu/16046/1/Egyh_Bolcs_4r_95.pdf)

Greguss az álom jelenségét kizárólagosan filozófiai problémának tekinti: míg Nyiry a schellingi korrespondencia-felfogás alapján az objektum és a szubjektum azonosságához köthető lélektani jelenségeként interpretálja azt, bírálója kantiánus nézőpontból, de az empirizmus tradíciójára is kitekintve, kérdez rá a megismerés és a megismerő tudat hatáira és működésére. A Nyiry-kritika tényleges tárgya ily módon a posztkantiánus filozófiák – a reinholdi elementárfilozófia, a fichtei tudományfilozófia és a schellingi identitásfilozófia – megismerő szubjektummal kapcsolatos felfogása lesz.

Greguss írásának első bekezdéseiben a lélek halhatatlanságának – a Moses Mendelssohn műve nyomán korábban már magyar viszonylatban is széles körű érdeklődést kiváltott<sup>6</sup> – problematikája felől közelítette meg a „tisztá visszahatás” (reflexió) problémáját: „megmaradhat-e a tudat nélküli álmok mellett a lélek halhatatlansága, azaz a gondolkodás tehetsége?” (Greguss 1837, 1r). A kiinduló kérdés látszólag nem kötődik szorosan az objektum és szubjektum kapcsolatának, illetve a megismerhetőségnek a problematikájához, Nyiry tanulmányának antidualisztikus tendenciái és a halhatatlanság-problematika között azonban – mint ahogyan arra Mészáros András felhívja a figyelmet – szoros összefüggés van:

„Nyirynek a cikk természettudományos és kombinatorikai eszközeire azért volt szüksége, hogy a lélek halhatatlansága körül folyó teológiai-filozófiai vitában érvekkel szolgáljon a szubjektum és az objektum azonosságának schellingi álláspontjához. Vagyis: ha igaz, hogy az ún. tisztá visszahatáson alapul minden mozgás, és ugyanez a tisztá visszahatás (reflexió) a lélek alaptulajdonsága is, akkor bizonyítottnak látszik (a cikkben felsorolt kombinációs lehetőségek alapján), hogy ez a lélek jelen van a tudatosságban, az ösztönöségben és az akaratlanságban is” (Mészáros 2000a, 162. p.).

Kant állításával szemben, miszerint a „a lélek elvesztheti a’ halálban minden tulajdonát”, Greguss szerint „van a’ léleknek elválhatatlan s örökké megmaradó tulajdona. Ez pedig a tisztá visszahatás (reflexio).” (Greguss 1837, 2v). A bíráló ezen a ponton áttér az ismeretelméleti megalapozás problémájára, s az objektum-szubjektum azonossággal szemben a „magamat nem ismerhetem közvetlenül” (Greguss 1837, 3v) álláspontból indul ki, vagyis a locke-i érzékelés (sensation) és belső érzékelés (reflexion) fogalmak megkülönböztetéséből, illetve abból, hogy a belső érzékelés is empirikus érzékelésre vezethető vissza:

„Úgy látszik tehát, hogy az emberi lélek önmagát érzi, látja, ismeri. Éppen ezért állított Locke egy belső érzéki tehetséget, melyet ő reflexiónak nevezett”. (Greguss 1837, 2v–3r)

6 Moses Mendelssohn-féle *Phaidón*-interpretáció (*Phaidón avagy a lélek halhatatlansága*. Ford. Rathmann János. Budapest, Józsefvég, 2006) magyar fordításáról ([Pajor Gáspár]: *Mendelssohn Móses, Fédon, vagy a lélek halhatatlanságáról. Három beszélgetésekbe irta német nyelven M. M. Magyarra fordított egy hazafi által*. Patzkó Ferencz betűivel, Pesten, 1793), illetve az abban végbement hangsúlyeltolódásokról lásd Gurka 1999, 26–33. p.

Greguss Locke és Kant filozófiájának kritikai jellegét olyan értékmérőnek tartja, amelynek jegyében ironikusan és erőteljesen marasztalja el a német idealizmus filozófusait:

„halkal öregbedő 's előre haladó filozofiai szerénység jobban illik egész valónkhoz, mint némely dogmaticus felfuvalkodottság, mely már Fichte' kötélgártói (hátraladó) oskoláját pöffesztgeté, Schelling' követőjénél pedig széjjel pattant, szikrázott és bombagolyó gyanánt minden felé löveldezett, végül Hegelt és istenített tanítványait a' háromlábú egykor Böhme Jakab görlitzai varga nyomta székbe emelte. [...] Részemről tehát köszönet inkább Kantnak, ki szinte némi örök igazságokat hitt, legalább fel tett, mert tökéletes semmiből filozofiai útra eredni akarni tréfának tartom [...]” (Greguss 1837, 7r)

Nyiry álomfilozófiájából Greguss ugyanígy a megismerőképességünkre való reflektálást hiányolja, amikor is elutasítja az álomnak megismerésként való interpretálását. Nem zárja ki ugyan annak lehetőségét, hogy az álomban, vagy akár a halálban a „valólag való” igazabban nyilvánulhat meg, ám „nincs a' két ellenkező partot összekapcsoló híd, külső referensekre nem támaszkodhatunk” (Greguss 1837, 7v). Az érvelés *Értekezés az emberi értelemről* második könyv I. fejezetének 11 §-át idézi fel, ahol is Locke e problémát „az elaludt Sókratés és az ébren lévő Sókratés nem ugyanaz a személy” oppizícióval érzékelteti (Locke 1979, 97. p.).<sup>7</sup>

Greguss módszeres Nyiry-kritikának Mészáros András a magyar filozófus teljes pályáíve szempontjából nagy jelentőséget tulajdonít:

„Greguss Mihály sem nevezhető egyértelmű kantiánusnak, hiszen gondolkodásában Kant mellett a felvilágosodás racionalizmusa és F. Bouterwek hatása is kimutatható. Róla viszont elmondható, hogy bizonyos szempontból már átlépte az iskolai filozófia kereteit, és polemikus írásaival, amelyek közül kiemelendő a kéziratban maradt Nyiry-bírálat, már belépett a reformkori magyar filozófia szereplői közé” (Mészáros 2017, 76–77. p.).

Greguss „skeptiko-realismusának” formálódásában az álomproblematikának, már csak annak locke-i kontextusából adódóan is, jelentős szerepe lehetett, a Nyiry-bírálat szövegében azonban több helyütt is dominánsan jelen van a kanti szintézisre való apelálás (Greguss 1837, 5r, 4v, 6r). A Nyiryvel szembeni vitapozíció kialakításában ily módon, az empirista tendenciák ellenére is, az eperjesi kantiánizmus tradícióinak volt meghatározó szerepe.

<sup>7</sup> Greguss egyébként Locke művének 1741-es lipcsei latin nyelvű kiadásából idéz is egy mondatot, amely a második könyv XVI. fejezetének 2 §-ának egy szöveghelyével azonosítható be. (Vö. Locke 1979, 116. p.).

## Az elmaradt vita és az álomtematika korabeli filozófiai megközelítései

Jóllehet Greguss Mihály kéziratban maradt kritikája az elmaradt polémia hiányában nem lehetett hatással az álommal kapcsolatos hazai irodalomra, a téma, beleértve filozófiai vonatkozásait is, a továbbiakban is felszínen maradt.

A fiziológiai szempontúak közül Lovász Imre *Az Álomról* című írását (Lovász 1836, 88–105. p.), valamint Fejér György *Az álomban járásról és világosan látásról* című, szintén a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányát lehetne megemlíteni (Fejér, 1837, 65–73. p.). Mocsi Mihály *Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre* (1839) című írása azon kevesek közé tartozik, amelyek természetfilozófiai alapon szisztematizálnak. Jóllehet nem közvetlenül Schellingre hivatkozik, hanem iskolájának főként orvos, illetve biológus tagjaira, így Carl Gustav Carustól és Lorenz Okentől veszi példáit, s a legfontosabb kapcsolódási pontot az irányzat antidualisztikus szemléletének adaptálása jelenti:

„De ha az összehasonlító psychológiát el nem mellőzheti [ti. a szerző], még sokkal inkább nem azon szoros egybekötöttést, mely van a' lélek s test között [...] 's ebben a' legdere-kabb, a' lelket a' testtől el nem választó, az egész természetet, különösen az organicus világot szemők előtt tartó psychológusoknak, egy Hartmannak, Heusingernek, Carusnak 'stb. nyomán menni, 's a lélektudomány' azon állásából igyekszik szedni materiálékat, mely ítélete szerint legfelsőbb” (Mocsi 1839, 3. p.).

A Göttingent járt szerző hivatkozik Lichtenbergre és Blumenbachra is, s külön fejezetet szentel a rassz kérdésének (Mocsi 1839, 46–51. p.). Alvással kapcsolatos elgondolá-sai felvetik az álom problémáját is, amely szerinte nem választható el a lélektől, s nem tekinthető pusztán idegrendszeri jelenségnek; az álom és a valóság kapcsolatát pedig a schellingi egység szemlélet jegyében értelmezi:

„Mikor ugyan a' lélek a' megtompult érzékektől kevésbé korlátoztatik, 's le készül mintegy szállni emberi állásáról, nagyobb hatással van rá az universum' élete ...” (Mocsi 1839, 11. p.).

Mocsi tanulmánya olyan kísérlet, amely az álmot – a korábbi, jobbára wolffiánus megközelítésektől eltérően – nem egy rögzített, egyezményes emberkép keretein belül értelmezi, hanem mint a különféle mozgásoktól a velük azonos kontinuumot képező éberléti és álomtevékenységekig terjedő emberi jelenséget problematizálja.

Az említett írásoknál jóval később keletkezett Greguss Ágost *Alvás és álom* című népszerűsítő tanulmánya, amely a szerző és Hunfalvy János által szerkesztett *Család könyve* első, 1855-ös évfolyamában jelent meg. Greguss Mihály fiának írása nem csupán a szoros családi kapcsolat miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mivel a szöveg Nyiry álomtanának ismeretéről tanúskodik.

Greguss Ágost elválasztja egymástól az alvás és az álom jelenségét, s az utóbbit a fantáziával rokonítja, ami által esztétikai aspektus válik nála hangsúlyossá (Balogh

2017, 16–17. p.). Ugyanakkor, Nyiry álomtanulmányára emlékeztető módon, az ébrenlét és az álom között fokozatiságot állapít meg:

„Vannak azonban állapotok, melyekről sem azt nem mondhatjuk, hogy egészen az alvás körébe tartoznak, sem azt hogy tisztán éber állapotok. Ezek pedig : 1) az elalvás, mely átmenetül szolgál az ébrenlétből alvásba ; és 2) a fölébredés, mely viszont az alvásból szolgál átmenetül ébrenlétbe. Elalvás és fölébredés tehát középállapotok alvás és ébrenség között.” (Greguss 1855, 77. p.)

Friedrich Eduard Beneke, a pszichológista filozófus ezzel ellenkező véleményét cáfolva tovább nyomatékosítja ezt az álláspontot:

„Voltak ugyan lélekbúvárok (s többek közt a szerencsétlen berlini Beneke, ki tavai búkórágában maga vetett véget életének), kik az elalvást és fölébredést majd hosszabb majd rövidebb ideig tartó, de huzamosb és lassankénti átmeneteknek mondák; hanem ezek összetévesztették az elalvás és fölébredés pillanatos állapotait azon állapotokkal, melyek az elalvást és fölébredést meg szokták előzni.” (Greguss 1855, 77. p.)

Míg tehát Greguss Mihály ellenállt Schelling hatásának (Mészáros 2000b, 248. p.), a többi korabeli filozófiai álomértelmezésre valamilyen mértékben befolyással voltak a német filozófus művei. A vita elmaradása miatt Greguss „skeptiko-realismusa” esélyt sem kaphatott ezen egyoldalúság ellensúlyozására.

## Összegzés

Az 1830-as évek második felétől kezdődően – a pszichológia előtörténetéhez sorolható oneirológiai munkák létrejöttét követően s az álomtematikát az okkultizmus keretein belül interpretáló írások (Tarjányi 2002, 24–43. p.) megjelenésével párhuzamosan – Magyarországon is teret nyertek a szóban forgó problematika filozófiai megközelítései.

Nyiry István munkája, *Az álom philosophiája* nem csupán oneirológiai szakirodalmunk egyik kulcsműve, hanem a 19. századi magyarországi filozófia történetének is fontos állomása. A sárospataki professzor esetében nem pusztán az egyes schellingi fogalmak leképezéséről van szó, hanem egy önállóságra törekvő, ám szükségszerűen csak elemeiben – leginkább a matematikai metódusok álomtipológiai alkalmazásában – megvalósult szintéziskísérletről. A német idealizmus magyar fogadtatásának korai időszakában napvilágot látott művek sorában csupán egyetlen, Nyiry dolgozatához hasonló, ám annál nagyobb volumenű, autonóm írás született (Gurka 2018b, 181–196. p.): Schedius Lajos *Principia philocaliae seu doctrina pulcri* (1828) című munkája, melynek révén szerzője önálló tudományt, „univerzális embertudományt” (Balogh 2005, 404. p.) kívánt létrehozni.

A *Philocalia* nagy valószínűséggel összegző jellegét és autonóm törekvéseit tekintve is közvetlen mintaként szolgált Nyiry álomfilozófiai alapvetése számára, s az álom átfó-

gó emberi jelenségként való kidolgozása révén végső soron ő maga is „univerzális embertudomány”, egyfajta antropológia kidolgozására tett kísérletet. Nyiry Schedius *Philocaliájára* már két évvel annak megjelenését követően reflektált *A tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány* (1830) című munkájában. Balogh Piroska kiemeli, hogy a tanulmány első fele lényegében Schedius művének magyar nyelvű átírata, így közös konceptuális háttér tételezhető fel Nyiry esztétikai és álomtani műve mögött (Balogh 2017, 14. p.). Az antropológiai megközelítésmód egyébként sem példa nélküli Nyiry munkásságában. Mester Béla *Az angol műipar filozófiája* (1837) vonatkozásában szintén azt emeli ki, hogy annak kapcsán szerzője „az intézményesen cselekvő ember antropológiáját” írta meg (Mester 2008, 23. p.).

Greguss Mihály megismeréseméleti problémákat tematizáló Nyiry-bírálat, megjelenés híján, nem válhatott indukálójává egy olyan filozófiai diskurzusnak, amelyben a kanti megalapozásprobléma, illetve az empirikus tendenciák lehettek volna a központi tematikái egy a természetfilozófiai indíttatású, illetve antropológiai szemléletű szerzőkkel folytatott diskurzusnak. Ebből adódóan az utóbbiak – részben akár Greguss Ágost ismeretterjesztő írását is ideértve – elsődlegesen a medicina és a kibontakozóban lévő lélektan kérdésvetéseit problematizálták, tovább erősítve ezzel azt a magyarországi filozófia közegében eleve meglévő tendenciát, amely a kontinentális, s elsődlegesen a német filozófia primátusára hagyatkozott. Greguss Mihály Nyiry-kritikája ily módon nem erősíthette meg a hasonló határozottsággal jószerével csupán Rozgonyi Józsefnél (Mester 2010, 145. p.) megmutatkozó empirista ellentendenciát.

Az álom magyarországi filozófiai interpretációi fő vonásaikban a korszak hazai bölcséletének egészére jellemző képet mutatják: több-kevesebb eklekticizmus s a fogalmiság másodlagos volta mutatkozik meg bennük. Ugyanakkor viszont Nyiry István álomfilozófiai és Schedius Lajos annak előzményét képező antropológiai kísérletét, valamint Greguss Mihály fogalmi megalapozottságú bírálatát olyan autonóm igényű írássokként tarthatjuk számon, amelyek ha át nem alakítják is, némileg árnyalhatják a magyar filozófiai élet követő jellegéről alkotott ítéletünket.

## Irodalom

- Almásy Balogh Pál 1835. *Felelete ezen kérdésre: Tudományos mivelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben's mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél?* Buda, Magyar Tudós Társaság.
- Balogh Piroska 2005. „Artium pulchri essentia”: Az újrafelfedezés lehetőségei Schedius Lajos János széptani írásainak olvasatában. In Uő (szerk. és jegyz.): *Doctrina pulchri: Schedius Lajos János széptani írásai*. Fordította Balogh Piroska és Kenéz Győző. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 381–422. p.
- Balogh Piroska 2017. „Az élet álom – csakhoggy meddig az?” Az álom interpretációi a 18–19. századi magyarországi esztétikai diskurzusban. *Irodalomismeret*, 27. évf. 3. sz. 5–17. p.

- Fejér György 1837. Az álomban járásról 's világosan látásról. *Tudományos Gyűjtemény*, 21. évf. 8. sz. 65–72. p.
- Greguss Ágost 1855. Alvás és álom, lélek- és élettani tanulmány. *Család könyve*, 1. évf. 10. füzet 73–82. p.
- Greguss Mihály 1837. *Jegyzetek az álomfilozófiára*. MTA Kézirattára, Ms 1311/Poss. MTAK/1970 [http://real-ms.mtak.hu/16046/1/Egyh\\_Bolcs\\_4r\\_95.pdf](http://real-ms.mtak.hu/16046/1/Egyh_Bolcs_4r_95.pdf)
- Gurka Dezső 1999. A lélek halhatatlanságának problematikája a Phaidónban és egy XVIII. századi Platón-interpretációban. *Különbség*, 6. évf. 1. sz. 26–33. p. [http://epa.oszk.hu/03300/03360/00007/pdf/EPA03360\\_kulonbseg\\_1999\\_1\\_026-033.pdf](http://epa.oszk.hu/03300/03360/00007/pdf/EPA03360_kulonbseg_1999_1_026-033.pdf)
- Gurka Dezső 2012. A *Filozófia* és vallás kérdésfelvetéseinek szerepe Schelling filozófiájának áttematizálódásában. In Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Filozófia és vallás*. (szerk. Gyenge Zoltán, ford. Weiss János). Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2012, 93–104. p.
- Gurka Dezső 2016. Carl Gustav Carus betegségfogalmának természetfilozófiai háttere. *Kaleidoscope*, 6. kötet, 7. sz. 87–96. p. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=280>
- Gurka Dezső 2018a. Az álom filozófiai értelmezésének kezdetei a 18–19. századi Magyarországon. *Kaleidoscope*, 9. kötet, 17. sz. 224–233. p. [http://epa.oszk.hu/02300/02316/00017/pdf/EPA02316\\_kaleidoscope\\_2018\\_17\\_223-233.pdf](http://epa.oszk.hu/02300/02316/00017/pdf/EPA02316_kaleidoscope_2018_17_223-233.pdf)
- Gurka Dezső 2018b: Die Rezeption der Schelling'schen Naturphilosophie in der Ästhetik von Lajos Schedius. In Balogh Piroska–Förizs Gergely (szerk.): *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*. Hannover, Wehrhahn, 181–196. p.
- Hartung, H. 1853. *Catalog der Bibliothek von Laurentius Oken, welche am 17. Mai 1853 in Zürich gegen bahre Zahlung versteigert werden soll*. Zürich, Ulrich.
- Heidegger, Martin 1993. *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről (1809)*. Fordította Boross Gábor. Budapest, T-Twins.
- Hinderer, Walter 2004. Traumdiskurse und Traumtexte im Umfeld der Romantik. In Gabriele Brandstetter–Gerhard Neumann: *Romantische Wissenspoetik: die Künste und die Wissenschaften um 1800*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 213–242. p.
- Krause, Karl Christian Friedrich 1869. *Vorlesungen über das System der Philosophie I*. Prag, Tempsky.
- Locke, John 1979. *Értekezés az emberi értelemről*. Első kötet. Fordította Dienes Valéria. Budapest, Akadémiai.
- Lovász Imre 1836. Az Álomról. *Tudományos Gyűjtemény*, 20. évf. 10. sz. 88–105. p.
- Mester Béla 2008. Rohan. Az idő? *Liget*, 19. évf. 9. sz. 23. p.
- Mester Béla 2010. „Quasi e machina Aretalogus quidam”. A magyar Kant-vita göttingai gyökerei. In: Gurka Dezső (szerk.): *Göttingen dimenziói A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*. Budapest, Gondolat, 141–150. p.
- Mészáros András 2000a. *A filozófia Magyarországon – A kezdetektől a 19. század végéig*. Kalligram, Pozsony.
- Mészáros András 2000b. Greguss Mihály, a filozófus és esztéta. In Greguss Mihály: *Az esztétika kézikönyve – Compendium aetheticae*. Kalligram, Pozsony, 245–263. p.
- Mészáros András 2017. Diszkurzusok között (Filozófia Felső-Magyarországon a hosszú 19. században). *Nova Posoniensia VII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony, Senczi Molnár Albert Egyesület, 68–94. p.

- Mocsi Mihály 1839. *Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a polgári és erkölcsi nevelésre*. Buda, Egyetemi Nyomda.
- Nyiry István 1836. Az álom' philosophiája. *Tudománytár*, 3. évf. 1. sz. 163–182. p.
- Nyisznyánszki Ferenc–Fehér M. István 1988. Levelek Hegeltől – Levelek Hegelhez. *Magyar Filozófiai Szemle*, 32. évf. 1–2. sz. 119–186. p.
- Oken, Lorenz 1832. *Prima Elementa Matheseos Intensorum, constructe per St. Nyiry. Isis*. Leipzig, Brokhaus, 15. kötet, 5. sz. 455–456. p.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1983. *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Fordította Endreffy Zoltán. Budapest, Gondolat.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 2012. *Clara, vagyis a természet összefüggése a szellemvilággal*. Fordította Rokay Zoltán. Óbecse, Szulik Alapítvány.
- Sipos István 2001. A polihisztor Nyiry István emlékezete. *Zempléni Múzsza*, 1. évf. 3. sz. 84–87. p.
- Szénássy Barna 1970. *A magyarországi matematika története*. Budapest, Akadémiai.
- Tarjányi Eszter: *A szellem örvényében. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*. Budapest, Universitas, 2002.
- Zovko, Marie-Elise 1996. *Natur und Gott: das wirkungsgeschichtliche Verhältnis Schellings und Baaders*. Würzburg, Königshausen & Neumann.

DEZSŐ GURKA

CRITIQUE OF MIHÁLY GREGUSS ON ISTVÁN NYIRY'S DREAM PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF 19TH CENTURY DREAM PERCEPTIONS

Philosophical dream interpretations form a separate group of Hungarian oneirological literature at the beginning of the 19th century. István Nyiry's study entitled *The Philosophy of Dreams (1836)* also shows the influence of the most important representatives of the romantic natural philosophy, such as Schelling, Oken and Ørsted, but the author came up with the need for independent systematization. In this endeavour, Lajos Schedius's work aimed at establishing a "universal human science" entitled *Principia philocaliae seu doctrina pulcri (1828)* was a model for which Nyiry reflected as early as two years after its publication. Mihály Greguss's critique remaining in manuscript—*Notes on Dream Philosophy (1837)*—criticized the cognitive foundations of Nyiry's work partly from the aspect of the Kant tradition in Eperjes (Prešov) and partly from the aspect of Locke's empiricism. Greguss's manuscript, for being unreleased, could not become an inducer of a philosophical discourse in which the Kantian problem of foundation and empiricism could have emerged as counterparts of natural philosophical and anthropological approaches, so the natural philosophical approach had remained characteristic for the Hungarian philosophical-aesthetic dream interpretations.